

Nedělní úvaha (kázání) na text knihy Jonáš

v Lysé nad Labem, neděle Sexagesima, 12.2.2023

Pokání Ninivanů

I stalo se slovo Hospodinovo k Jonášovi podruhé: „Vstaň, jdi do Ninive, toho velikého města, a svolávej v něm, co ti uložím.“ Jonáš tedy vstal a šel do Ninive, jak mu Hospodin uložil. Ninive bylo veliké město před Bohem; muselo se jím procházet tři dny. Jonáš vešel do města, procházel jím jeden den a volal: „Ještě čtyřicet dní, a Ninive bude vyvráceno.“ I uvěřili ninivští muži Bohu, vyhlásili půst a oblékli si žíněné suknice od největšího až po nejmenšího. Když to slovo proniklo k ninivskému králi, vstal ze svého trůnu, odložil svůj plášť, zahalil se do žíněné suknice a sedl si do popela. Potom dal v Ninive rozhlásit: „Podle vůle krále a jeho mocných rádců! Lidé ani zvířata, skot ani brav ať nic neokusí, ať se nepasou a nepijí vodu. Ať se zahalí do žíněné suknice, lidé i zvířata, a naléhavě ať volají k Bohu. Každý ať se odvrátí od své zlé cesty a od násilí, které mu lpí na ruce. Kdo ví, možná že se Bůh v lítosti obrátí a odvrátí od svého planoucího hněvu a nezahyneme.“ I viděl Bůh, jak si počínají, že se odvracejí od své zlé cesty, a litoval, že jim chtěl učinit zlo, které ohlásil. – A neučinil tak. (*Bible, Jonáš, 3. kapitola*)

Jonáš káže v Ninive, Andrea Vaccaro (17. st.), Museo de Bellas Artes de Sevilla

Text starozákonní knihy Jonáš skrývá na pouhých čtyřech kapitolách takové množství děje a zvratů, že by mu mohla závidět leckterá kniha pěti knih Mojžíšových. V zásadě je Jonáš velikou knihou o Božím odpuštění. Všichni v ní dostávají novou šanci. Jonáš, který se Bohu vzpírá, skončí doslova na dně, v břicho velryby na dně mořském, aby nastal restart jeho života i prorockého pověření. Dostane druhou šanci a přece jen se stane kritikem civilizované a bohaté společnosti ninivské. Novou šanci ale dostanou i ninivští Asyřané, kteří dokáží během velmi krátké (40 dní) doby kriticky reflektovat násilnou politiku své vlasti, doslova „se odvrátí od zlé cesty a od násilí, které jim lpí na ruce“.

Jonášova kniha nabízí samozřejmě také mnoho paralel k současnosti. Mne jako kazatele napadá, kolik lidí by na základě mého výkladu biblického slova obléklo žíněnou suknicí a sedlo si do popela. Či zda by to udělal pan premiér či pan prezident. Zkusili jste si to mimochodem představit? Odložený plášť i šat, hromádka popele, pouhá žíněná suknicice... Možná se teď děsíte nad vlastní obrazovou představivostí, ale vezte, že i ta ke člověku bytostně patří, jak si za chvíli ukážeme. Ke způsobu Jonášova vystupování cítíte nejspíš negativní odstup. Jonáš je prorokem soudu. Ve jménu Hospodina káže konec, trest a smrt. Většina z nás by asi podobnou rétoriku ne zvolila, protože konfrontovat společnost s Bohem soudcem, koncem světa, peklem a sírou nám prostě přijde zastaralé. Obávám se ale, že jedním ze skutečných důvodů naší nechuti nad Jonášem není jen změna naší teologické koncepce, tj. přechod z Boha tvrdáka na Boha dobráka; děsí nás také celospolečenský odpor, který by podobná archaická vyjádření vzbudila. Nechceme být označováni za náboženské blázny, pomatence, šílence. Neumíme si představit, že by naše četba a výklad bible, náš tvrdý prorocký hlas ke společnosti, naše argumentace ve jménu Hospodina, zvýšila, obrazně řečeno, poptávku po žíněných suknicích. O to více nás překvapuje reakce Ninivanů. Jonášovo vystupování nám na první pohled přijde zbytečně konfrontační a nelidské. Opak je ale pravdou! Jonášovo procházení asyrským městem je naopak bytostně lidské! Dosvědčují to i další biblická a dějinná obrácení, symbolicky zastoupená dnešním příkladem asyrských Ninivanů. O nápravu společnosti se dle Písma budou ostatně snažit už jejich babylónští přemožitelé, až jim Boží prst napíše na stěnu známé „Mené, mené, tekel ú-parsín“ (Da 5,25). Touhou po změně se bude profilovat celník Matouš při setkání s Ježíšem či posluchači Petrova kázání o letnicích, v dějinách pak třeba táborští husité v minulosti či posluchači ekologických „kázání“ švédské Gréty v současnosti. Lidská společnost je zkrátka na kritiku a sebekritiku připravená, a Jonášův symbolický požadavek žíněné suknicice a popela je cosi, co člověka dokonce definuje a utváří. Prorocké soudy, varování i výzvy k pokání jsou typickými náboženskými projevy, přesto jsou lidské společnosti vlastní, jako je jí vlastní religiozita jako taková.

Snadno si to ukážeme na přítomnosti. Biblická prorocká slova jsou sice pasé, přesto se společnost třese, ba do žíněné suknicice se např. evropská společnost obléká skoro nadšeně a notně si přitom sype popel na hlavu. Důvodem, pravda, není hlas Hospodinův, ale co na tom záleží. Zkusme vzít pozitivně zjištění, že pokání nevymizelo, ba že je i nadále v kurzu, byť se stalo projevem nových náboženských proudů, které určují náš život v současnosti. Židovský spisovatel Tunia Tenenbom popisuje v jedné ze svých knih svůj útek před náboženským radikalismem ortodoxní židovské čtvrti v Jeruzalémě do kosmopolitního New Yorku a posléze i liberálního Berlína. Jako nábožensky velmi zkušený a vzdělaný člověk shrnuje lakonicky svou životní zkušenost do zjištění, že formální projevy náboženství najdeme i v „ortodoxně“ nenáboženských společnostech a v ryze moderních fenoménech, jako např. sexuální puritánství, genderová přecitlivělost, klimatický aktivismus, veganství, nebinární jazyk, palestinská otázka či užívání Marihuany. Sám autor výstižně definuje nová náboženství jako hnutí, která prosazují myšlenky a ideály patřící až doposud na okraj společnosti. (Inu, i křesťanství tak kdysi začínalo.) Další charakteristikou je atmosféra strachu, viny

a pokání, případně z nich pramenících zákazů a tabu, kterou je schopno to které „náboženství“ vyvolat. I dnes tak žijeme v době cenzury, škrťáme nejen některá slova, ale celá literární díla. I dnes se v rámci pokání ledasčeho vzdáváme, např. spalovacích motorů, masa, národní identity či pohlaví. A tady se od současnosti dostáváme opět do Ninive 7. století před Kristem. Zdá se, že i Jonášovo prorokování zkázy mělo svůj úspěch a okrajový náboženský proud vyvolal tehdy velkou vlnu sebekritiky. *I uvěřili ninivští muži Bohu, vyhlásili půst a oblékli si žíněné suknice od největšího až po nejmenšího. Lidé ani zvířata, skot ani brav nesměli nic okusit, nesměli se pást a pít vodu.* Nutno dodat, že Ninive bylo stejně o pár let později zničeno babylónskou říší, která si tehdy evidentně žádnou sebekritiku nepřipouštěla a nakonec smetla i druhé židovské království judské. Toto dějinné pozadí však nemění nic na síle, kterou může mít prorocké slovo. Kde se ale bere lidská touha podobným soudům naslouchat? Obávám se, že není dána Boží autoritou, je to spíš cosi, co nám do vínků přibalila lidská evoluce.

Obavy a pokání jsou cosi bytostně spojeného s lidským společenstvím. Člověk jako homo sapiens se dostal na vrchol živočišného žebříčku díky své aplikované fantazii, tj. (krom jiného) schopnosti představovat si krizové situace a jednat tak, aby pokud možno nebyly naplněny. Izraelský autor Yuval Noah Harari se zabývá lidskou evolucí a všímá si, že až **společně sdílené** představy a fantazie jsou tím, co člověka určuje. Překvapivě konstatuje, že homo sapiens spolehlivě nedefinuje ani výroba nástrojů, ani společná řeč či schopnost velmi přesné komunikace, ba ani sny a jiné projevy fantazie jako takové. Dokonce ani vzájemná podpora a sounáležitost, projevující se např. pohřebními rituály, stejně jako vzájemná averze, schopnost genocidy či války nespécifikují lidskou jedinečnost. Vše právě zmíněné najdeme spolehlivě i v živočišné říši. Zdá se ale, že jenom člověk je schopen myslet na budoucnost a plánovat. Jenom člověk si vytváří společné mýty, tj. skutečnosti, které empiricky vzato neexistují, ale mohly by, resp. jsou-li obecně přijaty, pak existují. A jenom člověk je schopen se na základě mýtů, tedy na základě reálně neexistující skutečnosti, sjednotit, jednat podle nich a respektovat je. Sem patří i prorocká slova, krizové scénáře, volání k pokání a odhady budoucnosti, které vedou člověka k radikálním změnám chování. Žádný živoch na planetě není schopen tak zásadně a rychle měnit své chování, cesta evoluce počítá s tlakem prostředí a genetickými změnami, které trvají miliony let. Člověk jako druh ovšem prosazuje změny v rámci desetiletí, z hlediska evoluce šokující rychlostí!

Prorocká varování i krizové scénáře jsou tedy evolučně danými společenskými představami. Je ale Bůh Hospodin také jen takovou sdílenou představou? Svým způsobem ano. Právě jsme si ukázali, že náboženské projevy, mezi které patří i prorocké slovo soudu a zkázy, jsou bytostně zakořeněny v lidské podstatě. Váhu jim nedává ani tak transcendentní Boží autorita, jako spíš lidská evoluce, která se rozhodla jít cestou sdílených obav a dovedla tak člověka na vrchol potravního řetězce. Člověk se stal schopným nejen myslet budoucnost, která zatím neexistuje a nelze ji tedy ověřit, ale i Boha, kterého nelze ověřit a zdánlivě tedy neexistuje. Člověk se tak stal schopným významně ovlivnit neexistující věci, s jejichž existencí lze ale počítat. Je takto možné predikovat Boha? A je člověk schopen Boha ovlivnit?

I viděl Bůh, jak si počínají, že se odvracejí od své zlé cesty, a litoval, že jim chtěl učinit zlo, které ohlásil. – A neučinil tak. Těmito slovy biblického textu končí antropologie a začíná teologie; tady jsme dosáhli hranice evoluční teorie, která vysvětluje i mnohé náboženské projevy, a dotkli jsme se samotné Boží existence. Zatímco prorokování soudu a zkázy zapadá do lidských projevů daných evolucí, slovo o milosti tam čistě logicky nepatří. V evolučním koloběhu přírody přináší změna život a přizpůsobení se novým okolnostem znamená přežití; co ale v evoluci s milostí? Na chyby se přece v přírodě čeká a jsou nemilosrdně trestány. Kde se proto vzalo slovo o milosti, o odpuštění, o živočišně nepodmíněné lásce? Nic z toho není bytostně lidské a pozemské a jakoby to přicházelo k člověku odněkud zvenčí. Člověk jako živočišný druh je evolucí tlačěn k jednání bez lásky, milosti a odpuštění. Jeho specialitou je neustálá proměnlivost, neustálá revoluce. Všimněte si, že na milost a odpuštění není žádné místo ani ve zmiňovaných náboženských projevech současnosti. Všechna ta hnutí volající po právech a nápravě jsou veskrze konfrontační, vyžadují změnu, trest, soud, nový začátek a nové pořádky. Vykazují tedy klasické rysy lidské evoluce, nemilosrdné živočišnosti. Jsou ryze „Jonášovské“. Jenže najednou se nám tu objevuje ještě cosi neživočišného. Bůh, který lituje, odpouští a nečiní dle zákonů přírody. Bůh, který dává druhou šanci. Bůh, který je milosrdný a netrestá hned každé pochybení. Je takovéto Boží představení dostatečným argumentem pro podepření Boží existence?

Jistě bychom mohli pochopit milost a odpuštění jako zpětnou projekci lidské radosti nad neuskutečněným katastrofickým scénářem. Je v moci evoluční teorie říci, že nutné změny (dané slovy soudu a změnou chování, tj. pokáním), zažehaly předvídanou katastrofu a pocity vděčnosti či zakoušené milosti jsou pouze emoční vyjádření nad další zvládnutou krizí života. Je v moci evoluční teorie říci, že Bůh, Boží láska a Boží milost jsou jen kolektivním mýtem. Že ve skutečnosti jen děláme dobrá a špatná rozhodnutí, a až jednou zvítězí ta špatná, vyhyneme, a všechny pocity milosti a vděčnosti si jednoduše vezmeme sebou. Jenže sama evoluce nás také dostala do situace, kdy myslíme a představujeme si věci neskutečné, aby se společným myšlením staly reálně přijímané a v některých případech posléze i na člověku nezávisle skutečné, ba ověřitelné. Tímto způsobem přemýšlíme o kvantové fyzice, kvůli které budujeme tokamaky, či o vesmíru, v němž vidíme stále dál. Sny se stávají skutečností, věci za obzorem se potvrzují. Každý mýtus přece ukrývá kus skutečnosti, kterou skrze něj můžeme tematizovat. Mám proto za to, že evoluce nám dovolila skok do nové fáze komunikace, kdy se s námi jako s homo sapiens Bůh konečně mohl spojit. A mám za to, že něco z překvapivé vzájemné komunikace, něco z Božích slov, se v této knize jménem bible nachází; často jsou to vyjádření překvapivě nenáboženská a postoje „nejonášovské“. Ať už ze své lidské podstaty blbneme a hroučíme se hystericky z čehokoli, Bůh nás informuje, že existuje jiná a bezpečná existence mimo tu naši existenci živočišnou. Naše živočišná podstata je z evolučního hlediska jistě existencí úžasnou a rozmanitou, ale přece jen i pozemskou a omezenou. Věřím proto v nezávislou existenci Hospodina, navzdory tomu, že se vytrácí z kolektivně sdíleného lidského podvědomí. A doplňuji Kristovými slovy: *V domě mého Otce je mnoho příbytků; kdyby tomu tak nebylo, řekl bych vám to. Jdu, abych vám připravil místo.*